

استراتژی‌های پیش‌رو در اجرای برنامه کلان‌کشوری کسب روزی حلال در شهر مقدس مشهد

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۷/۱۰

تاریخ تأیید مقاله: ۹۱/۱۰/۱۲

میشم عمرانی *

مهدی رشیدی **

چکیده:

گفتار و عمل پیامبر اسلام «صلی‌الله‌علیه و آله و سلم» و امامان معصوم «علیهم‌السلام» همواره به‌گونه‌ای بوده است که پیروان خود را به تلاش برای کسب روزی حلال سوق داده‌اند و حلال بودن را ویژگی لازم و دائمی درآمدها دانسته‌اند. اهمیت این موضوع و دشواری رسیدن به آن؛ به حدی است که امام صادق علیه‌السلام شمشیر زدن و جنگیدن را از به دست آوردن روزی حلال آسان‌تر تعریف کرده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که منشأ بسیاری از آسیب‌های اجتماعی و بدبختی‌ها، بزهکاری‌ها، فحشاء، قتل، اعتیاد، ظلم‌ها، نافرمانی‌های اجتماعی، اسراف، رباخواری، ناهنجاری‌ها و ده‌ها صفت ناپسند دیگر، ریشه در مال حرام دارد. مال حرام همیشه سلامت و زندگی فردی و اجتماعی انسان را تهدید می‌کند. بدون شک کسب روزی حلال عامل مهمی برای در امان ماندن از این‌گونه آسیب‌هاست. در این مقاله سعی شده است پس از تبیین اهمیت کسب روزی حلال در کلام معصومین «علیهم‌السلام»، عوامل گرایش مردم به سوی درآمد حرام در دو بخش بررسی گردد. در قسمت بعدی مقاله نیز تحلیل وضعیت شهر مقدس مشهد با تأکید بر عوامل تأثیرگذار بر روزی حلال در چهار قالب نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها صورت گرفته است که منتهی به استخراج استراتژی‌های مورد نیاز جهت تحقق اهداف کمی و کیفی نهادهای مرتبط با موضوع کسب روزی حلال شده است.

واژگان کلیدی: روزی، روزی حلال، مال حرام، تحلیل وضعیت.

مقدمه

آموزه‌های دین مبین اسلام در بعد فردی و اجتماعی، همیشه در جهت رسیدن انسان‌ها، به سعادت دنیوی و اخروی بوده است. تأکیدات فراوان پیامبر اسلام «صلی الله علیه و آله و سلم» و امامان معصوم «علیهم السلام» در جهت تلاش انسان‌ها در کسب روزی حلال را نیز می‌توان در همین مسیر تعریف کرد. وقتی شخصی به دنبال کسب حلال می‌رود در برابر سختی‌های رسیدن به آن، آرامش و سلامت روحی خود و خانواده‌اش را تضمین می‌کند. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: کسب روزی حلال را رها مکن، چرا که تو را در دینت کمک می‌کند و سلامت روح در استفاده صحیح از مال حلال است. بنابراین؛ عامل بسیاری از ناهنجاری‌های موجود در سطح جامعه مربوط به عدم آرامش شخص در امور فردی و به تبع آن دوری از روزی حلال است. آنچه مسلم است رسیدن به جامعه مطلوب انسانی و به دور از ناهنجاری‌های اجتماعی، بدون تلاش در جهت رسیدن به رزق حلال، کاری عبث و بیهوده است، چرا که نقطه ابتدای حرکت به سوی سعادت اجتماعی، روزی حلال است و این رزق است که تأثیرات بسیاری در دیگر امور فردی، خانواده و جامعه دارد. رسیدن به شرایط مطلوب می‌طلبد این موضوع به‌عنوان یک برنامه کلان و ملی دیده شود و زمینه‌های سوق مردم به سوی مال حرام برچیده شود. در این مقاله نیز با تأکید بر اهمیت این موضوع و بیان دلایل سوق مردم به سوی مال حرام، شهر مقدس مشهد به عنوان نقطه آغاز این طرح معرفی شده است.

مروری بر پیشینه موضوع

تحقیقات و نوشته‌هایی که به نوعی به موضوع این مقاله نزدیک و قابل بیان است را می‌توان در دو حیطه تعریف کرد. اول تحقیقاتی که به صورت مستقیم به موضوع روزی حلال می‌پردازد که در ذیل آن عناوینی مانند معنای مال حرام و اقسام آن، حق الناس، معاملات حرام، اموال شبه‌هناک، حقیقت مال حرام، آثار مال حرام، راه‌های بازگشت از حرام‌خواری، عوامل فقر و ثروت، ابعاد گوناگون تأثیر مال حرام و حلال بر سرنوشت انسان و ... قابل بیان است. در این قسمت؛ تحقیقات بسیاری صورت گرفته که برخی از آن‌ها در قالب کتاب نیز به چاپ رسیده است. از جمله کتاب‌های چاپ شده می‌توان این موارد را نام برد: مفاسد مال و لقمه حرام (دانشور و گوهری، ۱۳۸۱)، رزق و روزی حلال و حرام در زندگی (ایلداری، ۱۳۸۵)، راز رزق (عزیزان و هادوی‌تهرانی، ۱۳۸۷)، رزق حلال از دیدگاه آیات و روایات

(تشکر، ۱۳۸۷)، وسعت رزق (توحیدی، ۱۳۸۸)، جایگاه رزق انسان در هستی (طاهرزاده، ۱۳۸۹) و روزی حلال (قاسمی، ۱۳۹۰).

موضوعاتی که به صورت غیرمستقیم با مبحث روزی حلال مرتبط است، به صورت طبیعی دامنه بسیار گسترده‌ای دارد؛ اما می‌توان بیان داشت مهم‌ترین و کاربردی‌ترین آن‌که مرتبط با موضوع مقاله است، نمودهای شاخص فساد به خصوص فساد اداری است. در این زمینه نیز تحقیقات و نوشته‌های فراوانی در دسترس است که نمونه‌هایی از آن عبارت است از: اسلام و مبارزه با مفساد اقتصادی (محمدی‌نژاد، ۱۳۸۶)، راهبردهای مبارزه با فساد اداری (ذاکر صالحی، ۱۳۸۸)، فساد مالی: علل، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷)، فساد اقتصادی و چگونگی مبارزه با آن در فرایند توسعه اقتصادی (یوسف محنت‌فر) و ... بر این اساس؛ می‌توان بیان داشت، بیشتر تحقیقات و نوشته‌های علمی موجود سعی در تبیین موضوع دارند، به گونه‌ای که یا اهمیت کسب روزی حلال را برمی‌شمارند یا مصادیق رزق حرام و دلایل سوق مردم را به آن. اکنون نیز با توجه به اهمیت این موضوع و دریافت این پیام از جامعه که می‌باید نهادهای اداری جامعه و به‌طور اخص نهادهای فرهنگی گام‌های عملی در این راستا بردارند، در این مقاله سعی شده است با تعیین راهبردها؛ گام‌های ابتدایی ورود نهادهای اداری در این عرصه روشن‌تر شود.

معنای رزق و روزی

هر چند تقسیم‌بندی‌های مختلفی از انواع رزق و روزی بیان شده است؛ اما در یک بیان ساده رزق بر دو نوع ظاهری یا مادی، مانند خوردنی‌ها و پوشیدنی‌ها و باطنی یا معنوی، مانند هدایت تشریحی، برخورداری از علوم و معارف الهی، آشنایی با احکام اسلامی، تقسیم‌بندی شده است. (منتظمی، ۱۳۹۱). واژه «رزق» و مشتقات آن در قرآن کریم، ۱۱۷ مرتبه به کار برده شده است که بر این اساس و با توجه به تفسیر مفسران بزرگ قرآنی؛ تنوع و گستره موضوعات استخراجی بسیار زیاد است. به‌عنوان نمونه؛ تعاریف زیر قابل توجه است. «رزق، انعام خاصی است که به مقتضای حال و براساس نیاز مرزوق به‌طور پیوسته صورت می‌گیرد تا مایه حیات و بقای مرزوق باشد. رزق، با قیودی که در تعریف آن ذکر شد، با مفاهیمی همچون: احسان، انعام، اعطاء، حظ، نصیب و انفاق ممتاز می‌گردد.» (مصطفوی، ۱۳۸۶: ۱۱۵). «رزق هر آن چیزی است که انسان از آن بهره می‌برد، مادی یا معنوی، دنیوی یا اخروی، ملکی یا ملکوتی، اعتباری یا حقیقی، با این توضیح نه تنها خوردنی‌ها بلکه بهره‌های معنوی،

مانند عزت، کرامت، آبرومندی، علم، نبوت و رسالت، ولایت و امامت، همگی رزق به‌شمار می‌آیند.» (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۶۰۰).

اهمیت کسب روزی حلال و پرهیز از لقمه حرام

قرآن کریم به‌وضوح بیان می‌دارد مسئولیت‌ها و مجاهدت‌های فردی و اجتماعی افراد تأثیر مستقیم و فراوانی در زمینه تقدیر و اندازه روزی دارد، به‌گونه‌ای که در آیه هفت سوره ابراهیم آمده است: «لئن شکرتم لأزیدنکم» هرگاه شکر نعمت‌ها را به‌جا آوردید و آن را در مصرف واقعی صرف کنید، نعمت را بر شما افزون می‌کنم. همچنین در آیه ۱۵ سوره ملک آمده است: «هو الذی جعل لکم الارض ذلولاً فامشوا فی مناكبها و کلوا من رزقه» او کسی است که زمین را تسلیم و خاضع در برابر شما قرار داد تا در اطراف آن رهسپار شوید از رزقی که خدا برای شما مقرر داشته و شما آن را با تلاش خود بدست می‌آورید، بهره ببرید. پیشوایان معصوم «علیهم‌السلام» نیز با گفتار، عمل و تشویق، همواره پیروان خود را به تلاش برای روزی حلال سوق داده و حلال بودن را ویژگی لازم و دائمی درآمدها دانسته‌اند. از این نکته استفاده می‌شود که هر قدر دامنه درآمدهای حلال گسترش یابد و شناسایی شود و مورد استفاده سطوح مختلف جامعه با توانایی‌ها، سلیقه‌ها، تخصص‌ها و امکانات بومی مختلف قرار گیرد، به‌طور طبیعی نظام مالی و اقتصادی سالمی بر جامعه جاری و ساری می‌گردد و راه‌های نامشروع کسب درآمد از بین رفته و یا به حداقل می‌رسند.

با بررسی در احادیث می‌توان ادعا نمود یکی از موضوعات مهمی که بسیاری از معصومین آن هم با تأکید فراوان به آن پرداخته‌اند، اهمیت کسب روزی حلال بوده است. برای نمونه می‌توان احادیث ذیل را مثال زد:

رسول خدا «صلی الله علیه و آله و سلم» می‌فرماید:

۱. العبادة عشرة اجزاء تسعة اجزاء فی طلب الحلال؛ عبادت، ده جزء است، نه جزء آن طلب روزی حلال است (علامه مجلسی، ۱۳۶۲: ۱۸).

۲. ما من عبدٍ استحیا من الحلالِ إلا ابتلاه الله بالحرام؛ هیچ بنده‌ای نیست که از طلب حلال شرم کند، مگر این که خدا او را به حرام مبتلا می‌کند (قمی سبزواری، ۱۴۱۴: ۳۸۹).

۳. من سعی علی عیاله من حله فهو کالمجاهد فی سبیل الله و من طلب الدنیا حلالاً فی عفاف کان فی درجه الشهداء: هر کسی از راه حلال برای معاش خانواده‌اش تلاش کند، مانند کسی است که در راه خدا جهاد کند و هر که با آبرومندی در پی حلال دنیا باشد، در رتبه

شهدا خواهد بود (فیض کاشانی، ۱۳۷۲: ۲۰۳).

۴. من المروءة استصلاح المال: تلاش برای اصلاح مال از مروت و بزرگواری است (علامه مجلسی، ۱۳۶۲: ۴).

۵. الكادُّ لِعِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ کسی که برای اداره زندگی خانواده‌اش تلاش می‌کند، مانند کسی است که در راه خدا جهاد می‌کند (علامه مجلسی، ۱۳۶۲: ۱۲).

و نیز امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید:

۱. يَا مُصَادِفُ! مُجَادَلَةُ السِّيَوفِ أَهْوَنُ مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ؛ شمشیر زدن و جنگیدن آسان‌تر

از به‌دست آوردن روزی حلال است (شیخ کلینی، ۱۳۸۱: ۱۶۱).

۲. الشَّاحِصُ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ الْحَلَالِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ کسی که در طلب رزق از

شهری به شهری رود، مانند کسی است که در راه خدا جهاد کند (علامه مجلسی، ۱۳۶۲: ۱۷).

۳. لَا تَدْعُ طَلَبَ الرِّزْقِ مِنْ حَلِهِ، فَإِنَّهُ عَوْنُ لَكَ عَلَى دِينِكَ؛ به‌دنبال روزی حلال رفتن را

رها نکن؛ زیرا این در تقویت دینت مؤثر است (علامه مجلسی، ۱۳۶۲: ۱۳۷).

حضرت امام رضا علیه‌السلام نیز می‌فرماید: انسان را چاره‌ای از تلاش برای کسب رزق

نیست، پس سعی و تلاش را رها مکن (حرعاملی، ۱۴۰۳: ۱۸).

آنچه می‌توان از آیات قرآن و احادیث معصومین علیهم‌السلام می‌توان بیان داشت، این

است که هر چند خداوند متعال خود روزی‌رسان است؛ اما خداوند به‌وسیله اسباب، روزی

می‌دهد. بر این اساس است که بندگان خدا موظفند برای رسیدن به روزی حلال، منبع

درآمدی حلال داشته باشند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

عوامل گرایش مردم به مال حرام

کسی که می‌خواهد آلوده به حرام‌خواری نشود، باید زمینه‌ها و عوامل گرفتاری آن را

بشناسد و از آن جلوگیری کند. در بررسی زمینه‌ها و عوامل حرام‌خواری، می‌توان امور

فراوانی را نام برد که هر یک ممکن است در انسان زمینه‌ساز این امر باشد. با بررسی علل

موجود که از تحقیقات علمی قبل به‌دست آمده است، می‌توان آن‌ها را در دو قسمت تعریف

کرد. در قسمت اول آن بیشتر می‌توان جنبه‌های درونی و فردی را دید و در قسمت دوم بیشتر

جنبه‌های اجتماعی. ضمن آنکه قسمت دوم را تقریباً می‌توان نتیجه قسمت اول دانست، به

عبارتی قسمت اول عواملی زمینه‌سازند.

هرچند در قسمت اول، علل موجود در گرایش مردم به سوی مال حرام بسیار گسترده

است و به عبارتی تمام دلایل گرایش مردم به گناه را می‌توان در اینجا ذکر کرد؛ اما برخی از دلایل ارتباط، وضوح و اهمیت بیشتری دارد که به شرح ذیل است:

۱. وسوسه‌های شیطانی

وسوسه‌های شیطانی در جهت سوق به مال حرام در جهت گمراهی و انحطاط انسان‌ها در زمینه‌های مختلفی بروز پیدا می‌کند. نمونه آن وعده فقر است که شیطان در این صورت به دنبال کسب حلال بودن در اذهان انسان تداعی می‌دهد، الشَّيْطَانُ يُعِدُّكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفُحْشَاءِ: شیطان، شما را وعده فقر و تنگدستی می‌دهد و به فحشا (زشتی‌ها) امر می‌کند. (بقره/ آیه ۲۶۸). نوعی دیگر از وسوسه شیطان این است که رسیدن به پول را به هر طریقی، نوعی زرنگی و زیرکی و عرضه تعریف می‌کند، آن‌گونه که قارون می‌گفت: انما اوتيته على علم عندي؛ من این ثروت را به خاطر علم و تخصص خود به دست آورده‌ام (قصص / آیه ۷۸).

۲. زمینه خانوادگی

یکی از عوامل و زمینه‌های حرام‌خواری، خانواده است. این موضوع می‌تواند ناشی از شیوه تربیت والدین باشد و معمولاً خانواده‌هایی که در بین آن‌ها حلال و حرام رعایت نمی‌شود و هدف والدین به دست آوردن مال و ثروت است، فرزندانی نیز تربیت می‌کنند که جهت رسیدن به ثروت، از هر وسیله‌ای استفاده می‌کنند. بدست آوردن مال حلال یک قسمت از موضوع است و استفاده از آن نیز قسمتی دیگر. ثروتی که زکات، خمس، حق سائل، حق محروم، و دیگر حقوق شرعی آن پرداخت نشده، ولو از راه حلال به دست آمده باشد، حلال مخلوط به حرام است و تصرف در آن جایز نیست و خوردن حرام یا حلال مخلوط به حرام به زن و بچه و دیگران؛ خود معصیتی غیر از معصیت به دست آوردن حرام، یا حبس حقوق واجب است. امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمود: شَرُّ الْأَمْوَالِ مَا لَمْ يَخْرُجْ مِنْهُ حَقُّ اللَّهِ سُبْحَانَهُ، بدترین اموال آن مالی است که حق خدا «خمس - زکات» از آن خارج نشده (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۳۸۷ق: ج ۱۸: ۲۵۰).

۳. احساس حقارت

عقدۀ حقارت که خود ریشه در حالات روحی و روانی دارد، می‌تواند زمینه‌ساز گرایش انسان به حرام‌خواری شود. عقدۀ حقارت؛ انسان را هدایت می‌کند تا در جهت رسیدن به جایگاه والا در جامعه، دستیابی به مال و ثروت را هدف خود قرار دهد، از این رو به هر دری می‌زند تا خانه‌ای مجلل و ظاهری هم‌چون ظاهر ثروتمندان داشته باشد. تحقیرهای

شخصیتی این انسان، سبب می‌شود مال حرام را نبیند و آن را بر خویش حلال بداند. امام سجاد علیه‌السلام می‌فرماید: من کرمت علیه نفسه هانت علیه الدنيا؛ کسی که نفس خود را گرامی دارد، امور مادی دنیا در نظرش بی‌ارزش گردد (حرانی، ۱۴۰۴: ۳۱۸).

۴. محیط

هر چند این موضوع به‌مثابه یک دور است که محیط بر مال حرام تأثیر دارد و مال حرام بر محیط؛ اما می‌توان بیان داشت عواملی در محیط اجتماعی وجود دارد که بر گرایش مردم و سوق آن‌ها به سوی مال حرام تأثیر بسیار دارد. برای مثال؛ وقتی محیط و جامعه به سوی دنیاگرایی و مسابقه در تجملات پیش می‌رود، مسلماً برخی از انسان‌ها برای رسیدن به مقاصد دنیایی خویش، راه‌های نامشروع را برمی‌گزینند. قرآن بیان می‌دارد: همان کسی که برای او مال گسترده‌ای قرار دادم و فرزندان‌ی که همواره نزد او (و در خدمت او) هستند، و وسایل زندگی را از هر نظر برای وی فراهم ساختم! باز هم طمع دارد که بر او بیفزایم! (مدثر / آیات ۱۲ تا ۱۶).

۵. جهل و نادانی

با نگاهی به جرائم مربوطه می‌توان ادعا داشت بسیاری از افراد گرفتار شده؛ یا خود ساده لوح‌اند و یا از ساده‌لوحی دیگران در جهت رسیدن به مقاصد شوم؛ سوءاستفاده نموده‌اند، بر این اساس؛ یکی از ریشه‌های اصلی فساد جهل و نادانی است. جهل به آثار حرام‌خواری و سرانجام آن، ناآگاهی از کیفر دنیوی و اخروی، سبب انجام این عمل می‌شود. امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرماید: الجهل معدن الشر؛ جهل؛ مرکز زشتی است، جهل و نادانی، زمینه‌ساز بسیاری از گناهان است (تمیمی، ۱۳۷۹: ج ۱: ۲۰۴).

۶. فقر و تهیدستی

این موضوع آنقدر اهمیت دارد که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرمایند: کَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا؛ فقر، هم مرز با کفر است. بر این اساس است که ریشه بسیاری از فسادها و حرام‌خواری، فقر است و لازم است در جهت سالم‌سازی محیط و جامعه به‌طور جدی و اساسی با فقر و نداری مبارزه شود. فقر و جهل می‌تواند خود را به‌گونه دیگری هم مؤثر در حرام‌خواری نشان دهد و آن هم اینکه هرگاه انسان حکمت‌داری، ثروت و فقر را نداند و خویش را در گرداب فقر و تهیدستی ببیند، به هر کاری دست می‌زند تا به مال و ثروت دست یابد و خویش را از این مهلکه نجات دهد.

۷. حرص و طمع

شدت علاقه به دنیا و ثروت باعث می‌شود که انسان در حرام‌خواری و تصرفات

غیرشرعی واقع شود. بر این اساس است که گاهی سرمایه و ثروت زمینه‌ساز گناه و طغیان است؛ ان‌الانسان لیطغی ان راه استغنی: همانا انسان به خاطر این‌که خود را بی‌نیاز می‌بیند، طغیان می‌کند (علق / آیه ۶-۷) (منتظمی، ۱۳۹۱).

علل گرایش مردم به مال حرام در قسمت دوم که همان علل ثانویه است، را می‌توان در عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اداری، ساختاری و مدیریتی و حقوقی حال حاضر جامعه خلاصه کرد که مبسوط آن‌ها به شرح ذیل است:

۱. عوامل اجتماعی - فرهنگی

- ضعف باورهای اخلاقی و ارزشی و آگاهی‌های دینی،
- کاهش سطح وجدان کاری و احساس تعهد نسبت به جامعه و حقوق افراد،
- تغییر نظام ارزشی جامعه دینی در دوران پس از دفاع مقدس با افزایش میزان اسراف، تجمل‌گرایی، مصرف‌گرایی، مال‌اندوزی و افزون‌خواهی،
- افزایش میزان پارتی‌بازی، درخواست رشوه و اختلاس در دستگاه‌های اداری و خصوصی،

- کاهش قبح تخلفات اقتصادی در سازمان‌ها و جامعه دینی،
- گسترش رقابت‌های غیر اصولی (چشم و هم‌چشمی) در مسائل اقتصادی،
- گسترش تبلیغات رسانه‌ای و ارائه الگوی نامناسب سبک زندگی،
- گسترش پیروی از خواهش‌های نفسانی و افزایش شهوت‌رانی

۲. عوامل اقتصادی

- پایین بودن دستمزد در برابر تورم و قدرت خرید مردم،
- عدم ثبات اقتصادی،
- عدم عدالت اقتصادی و اجتماعی و وجود شکاف طبقاتی،
- توزیع نامناسب امکانات و تسهیلات در جامعه،
- دولتی بودن اقتصاد و تصدی‌گری دولت در عرضه خدمات و کالاها،
- اجرای نامناسب طرح خصوصی‌سازی که به دلیل عدم رعایت شرایط آن؛ زمینه‌ساز فساد اقتصادی گردید.

۳. عوامل سیاسی

- جناح‌بندی‌های سیاسی در نظام اداری و به‌کارگیری امکانات و اعتبارات مالی در مسیر منافع حزب خاص،

- وجود برخی محدودیت‌ها و کمبود آزادی مطبوعات، رسانه‌ها و احزاب و تشکل‌های سیاسی و مدنی در نظارت و افشای فسادهای اقتصادی کلان کشور،
- جوسازی و غوغاسالاری مفسدان اقتصادی،
- مصلحت‌اندیشی دستگاه‌های اجرایی، قضایی و انتظامی در برخورد با کجروی و فساد مدیران بلندپایه و افراد صاحب نفوذ،
- نبود اراده سیاسی جدی در مدیران ارشد و نهادهای تأثیرگذار برای مبارزه با فساد اقتصادی به منظور پرهیز از شعله‌ور نمودن چالش‌های اجتماعی.

۴. عوامل اداری، ساختاری و مدیریتی

- وجود نظام بورکراتیک عریض و طویل و پیچیده شدن روند کارها، صدور پروانه‌ها، گواهی‌نامه‌ها و ... ،
- نارسایی در نظام حقوق و دستمزد،
- نارسایی در نظام نظارت و ارزشیابی،
- عدم استخدام نیروها بر پایه شایستگی، لیاقت و تخصص،
- تمرکز سازمان‌های مرکزی در کلان‌شهرها (از جمله مشهد مقدس)،
- ناهمخوانی سازمان‌ها و دستگاه‌های اداری با واقعیت‌ها و نیازهای جامعه امروزی (ناکارآمدی نظام اداری)،

- بیکاری پنهان یا وجود ساعت‌های کار خالی برای کارکنان،
- نبود اختیارات لازم برای رویارویی واحدهای نظارتی با مفساد اداری،
- پیچیدگی قوانین و مقررات و تعداد بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های اداری.

۵. عوامل حقوقی

- تبعیض در اجرای قوانین و کیفرها (محاكمه و مجازات کارکنان معمولی و رده پایین و ...)،
- خلأ و ابهام در قوانین،
- عدم استقلال کامل قوه قضائیه، نفوذ قوه مجریه بر آن و بر دستگاه‌های نظارت و بازرسی (فرهادی نژاد، ۱۳۸۰: ۴۵).

درک و رسیدن به دلایل گرایش مردم به سوی مال حرام می‌تواند اولین گام در جهت رسیدن به برنامه جامع کسب روزی حلال باشد. آنچه می‌تواند به عنوان گام بعدی و اساسی‌ترین گام در نظر گرفته شود؛ تحلیل وضعیت شرایط کنونی است که با توجه به بررسی این موضوع در شهر مقدس مشهد، تحلیل وضعیت نیز بر این اساس صورت گرفته است.

تحلیل وضعیت شهر مقدس مشهد

پس از بررسی عوامل گرایش مردم به مال حرام، آنچه می‌تواند مشهد مقدس، پایتخت معنوی کشور را به عنوان شهری پیش‌تاز در فعالیت‌های انجام گرفته در زمینه سوق دادن مردم به سمت درآمد حلال و دوری از مال حرام در کشور معرفی نماید، بررسی شرایط موجود این کلان‌شهر مذهبی کشور و برنامه‌ریزی در جهت رسیدن به شرایط مطلوب با استفاده از شرایط کنونی است.

بر این اساس با استفاده از مدل تحلیل وضعیت^۱ و ماتریس SWOT در جهت تعیین راهبردها و استراتژی‌ها، شرایط موجود شهر مقدس مشهد با نگاهی به فضای داخلی و عوامل بیرونی در چهار قالب نقاط قوت^۲، نقاط ضعف^۳، فرصت‌ها^۴ و تهدیدها^۵ استخراج شده است. در این تحلیل؛ منظور از داخل، پارامترهای مؤثر بر کسب‌روزی حلال و وضعیت داخل استان و منظور از بیرون، پارامترهای مقایسه‌ای نسبت به سایر موضوعات استان مدنظر بوده است. به عبارت دیگر، تحلیل وضعیت در گام اول که نقاط قوت و ضعف را بررسی می‌نماید، سعی می‌کند جنبه‌های قوت و ضعف تأثیرگذار بر کسب‌روزی حلال را در مشهد مقدس در مقایسه با دیگر شهرها و استان‌های کشور مورد نظر قرار دهد و گام دوم که بررسی فرصت‌ها و تهدیدهاست؛ سعی می‌کند با بیان فرصت‌ها و تهدیدهای تأثیرگذار بر کسب‌روزی حلال در مشهد مقدس، جایگاه، ضرورت و اهمیت پرداختن به این موضوع را به عنوان یک اولویت، بررسی کند.

الف) بررسی عوامل داخلی

۱. نقاط قوت

قوت، یک شایستگی ممتاز است که مزیت مقایسه‌ای برنامه‌های یک طرح در محیط علمی و اجرایی به حساب می‌آید. قوت، نقطه اتکای طرح علمی برای رسیدن به اهداف است. بنابراین هر طرحی می‌بایست نقاط قوت را برای جامه عمل پوشاندن به رسالتش به حداکثر رسانده و از آن‌ها به عنوان مزیتی رقابتی استفاده نماید. بر این اساس نقاط قوت شهر مشهد عبارت است از:

- وجود بارگاه ملکوتی امام رئوف حضرت علی ابن موسی الرضا علیه‌السلام و امکانات

1. SWOT
2. Strength
3. Weakness
4. Opportunity
5. Threats

فرهنگی، اجتماعی آستان قدس رضوی در شهر مشهد مقدس،

- حضور باشکوه و مستمر میلیون‌ها زائر در جوار حرم امام رضا علیه‌السلام،
- سرمایه دانشگاه فردوسی و دانشگاه علوم اسلامی رضوی و سایر مراکز آموزش عالی و دانشگاه‌های استان،
- سرمایه حوزه علمیه گران‌سنگ، پرسابقه خراسان با حضور ده‌ها استاد برجسته فقه، اصول، اخلاق، تفسیر و حدیث و هزاران دانش‌پژوه و پژوهشگر حوزوی،
- تربیت هزاران دانش‌پژوه دانشگاهی و حوزوی در رشته‌های مرتبط با اقتصاد و علوم اداری در پرتو تلاش علمی اساتید برجسته اقتصاد و امور مالی مشهد،
- برخورداری استان از جمعیت جوان به‌ویژه تمرکز جوانان در شهر مقدس مشهد،
- حضور استانداری، فرمانداری و ده‌ها سازمان و ادارات کل در این شهر،
- برخورداری از توان علمی و تجربی مدیران ارشد بومی، متدین و معتقد به نظام مقدس جمهوری اسلامی،
- برخورداری از سند توسعه استان مصوب هیأت وزیران،
- هم‌جواری با کشورهای مسلمان همسایه و ارتباط مستحکم با بازارهای مصرف کشورهای همسایگان،
- برخورداری شهر از زیرساخت‌ها و موقعیت‌های مناسب برای تبلیغات مذهبی،
- مشهد به‌عنوان دومین قطب مطبوعاتی ایران،
- برخورداری از مزیت سکونت بسیاری از کسبه متدین سایر شهرهای کشور در جوار بارگاه ملکوتی امام رئوف علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام،
- وجود گمرک‌های پرتردد مرزی و ظرفیت بالای خراسان در صنعت، معدن، کشاورزی و دامپروری و تجارت.

۲. نقاط ضعف

ضعف، یک محدودیت یا کمبود در منابع، مهارت و توانایی‌هایی است که مانع عملکرد طرح می‌شود. ضعف، یک عمل درونی است که مختل‌کننده فعالیت‌های طرح بوده و در رسیدن به اهداف، خلل ایجاد می‌کند. بنابراین لازم است این عوامل را در حد امکان به حداقل رسانده و یا در جهت رسیدن به اهداف از آن‌ها بهره‌برداری کرد. بر این اساس نقاط ضعف شهر مشهد که اغلب آن به‌دلیل کلان‌شهر بودن مشهد است، عبارت است از:

- بالا رفتن هزینه‌های زندگی مانند هزینه خرید یا اجاره مسکن و مغازه و تحصیل و

ایاب‌وذهاب و امکانات رفاهی و ... در مرکز استان،

- گسترش حاشیه‌نشینی در شهر مشهد و گستردگی فقر فرهنگی در این مناطق،
  - ضعف عملکرد مراکز پشتیبان زائر و گستردگی آسیب‌های حاصل از عدم آگاهی زائران از قیمت کالا و خدمات در بخش‌های گوناگون شهر مشهد،
  - گسترش قانون‌گریزی در فرهنگ جامعه،
  - تغییر دیدگاه زنان در اشتغال بیرون از منزل و به تبع آن تغییر دیدگاه مدیران اجتماع در امر اشتغال و بکارگیری زنان در جامعه شهری مشهد،
  - عدم احساس تعلق مهاجران به شهر مقدس مشهد،
  - کمبود منابع انسانی برای ترویج معارف الهی در زمینه کسب‌روزی حلال،
  - کمبود مهارت مدیریت مالی بر پایه ضوابط اسلامی در میان مردم،
  - کمبود مراکز مشاوره دینی در زمینه کسب حلال،
  - کمبود فرصت‌های شغلی مناسب،
  - گسترش زمینه‌های تحصیل درآمد حرام و شکسته شدن قبح تحصیل درآمد حرام،
  - ضعف سیستم نظارتی در بخش‌های گوناگون و ضعف سیستم نظارت اجتماعی مردم.
- ب) بررسی عوامل بیرونی
- درک درست فرصت‌ها و تهدیدها کمک می‌کند تا استراتژی را با بینش و فراست بهتری اتخاذ کرده و مسیر حرکت طرح را به‌طور اثربخش‌تری تعیین بنماییم.

۱. فرصت‌ها

فرصت، یک موقعیت عمده در طرح است. یعنی آنچه که طرح را در رسیدن به اهدافش یاری می‌نماید و به عنوان موتور محرکه‌ای است که شتاب حرکت را چندین برابر می‌کند. بنابراین فرصت‌ها مطلوب بوده و باید کوشش نموده تا آن‌ها را به حداکثر رسانده و از آن‌ها استفاده بهینه شود. فرصت‌های موجود در شهر مشهد در جهت اولویت دادن به موضوع کسب‌روزی حلال عبارت است از:

- برخورداری از عنوان پایتخت معنوی ایران اسلامی،
- تعهد و ایمان و باور مذهبی مردم استان نسبت به سایر استان‌های کشور،
- در اختیار بودن ابزار توسعه و گسترش فعالیت‌های تبلیغاتی، اطلاع‌رسانی و افزایش اطلاعات عمومی مردم،
- بالا رفتن آگاهی قشر تحصیل‌کرده جامعه نسبت به تأثیرات رزق حلال و آثار سوء

درآمدهای حرام،

- فرصت‌های موجود تحقیقاتی جهت ارائه پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی مرتبط با آثار و پیامدهای کسب حلال و درآمدهای حرام در استان،
- اختصاص اولویت به برنامه جامع کسب حلال نسبت به سایر موضوعات از طرف مدیران اجتماعی استان،
- رویکرد مناسب در مدیران عالی استان به برنامه‌ریزی جامع برای کسب روزی حلال نسبت به سایر موضوعات،
- برخورداری شهر از اعتبارات کلان فرهنگی اجتماعی کشور،
- برخورداری از اعتبارات و بودجه فرهنگی زیارت.

۲. تهدیدها

- تهدید یک موقعیت نامطلوب عمده در طرح است و به عنوان یک مانع طرح را از رسیدن به اهدافش باز می‌دارد. تهدیدهای موجود در شهر مشهد در جهت اولویت دادن به موضوع کسب روزی حلال عبارت است از:
- خلأ برنامه جامع کسب روزی حلال در نظام مدیریت اجتماعی استان اعم از سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و هماهنگی و اجرا علی‌رغم اولویت بخشی به برنامه جامع کسب حلال،
  - توجه بیش از حد (صرف بودجه و وقت دستگاه) به موضوعات فرعی فاقد اولویت،
  - خلأهای قانونی در برخورد با متخلفان اقتصادی،
  - رواج و پذیرش تجمل‌گرایی و مصرف‌گرایی در جامعه اعم از خانواده‌ها و اداره‌ها،
  - کاهش فزاینده سنت‌ها و قواعد مرسوم دینی در تعاملات بازاریان،
  - احداث ساختمان‌های لوکس و به دور از فرهنگ دینی در نقاط مختلف مشهد به‌خصوص اطراف حرم.

محورهای استراتژیک

تجزیه و تحلیل SWOT؛ تحلیلی منظم برای شناسایی و تدوین استراتژی‌هاست. برای این منظور نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها در چارچوب کلی SO، WO، ST، WT، (که به آن ماتریس SWOT می‌گویند) پیوند داده شده و گزینه استراتژی بین آن‌ها انتخاب گردیده است:

استراتژی تهاجمی SO: این راهبرد بر اساس نقاط قوت و فرصت‌ها شکل گرفته و

نقاط ضعف ^۲	نقاط قوت ^۱	
استراتژی رقابتی WO	استراتژی تهاجمی SO	فرصت‌ها ^۳
استراتژی تدافعی WT	استراتژی واکنشی ST	تهدید ^۴

شکل ۱. استراتژی انتخاب شده بین گروه‌ها

می‌تواند یک حالت هم‌افزایی ایجاد کند تا بهره‌گیری از توانمندی‌ها و نقاط قوت، استفاده از فرصت‌ها را به حداکثر برساند.

- ساماندهی، تقویت و ارتقاء برنامه‌های مرتبط با کسب روزی حلال در برنامه‌های کلان‌کشوری و تمرکز آن در مشهد،

- بسترسازی با رویکرد تقویت و ارتقاء ظرفیت‌های موجود دستگاه‌ها و سازمان‌ها و اصناف در ارتباط با برنامه جامع کسب روزی حلال،

- تبیین و ترویج آموزه‌های اسلامی کسب روزی حلال و پیشگیری از درآمد حرام در جامعه،
- آگاه‌سازی جامعه جوان استان نسبت به موازین شرع مقدس اسلام در زمینه کسب حلال و درآمدهای حرام،

- حساس‌سازی و مقابله فرهنگی با موضوع درآمدهای حرام و پیامدهای آن در بین جامعه زائر،
- الگو‌سازی عملی برای جامعه دینی با رویکرد تقویت ایمان و باور قلبی مردم به رعایت موازین شرعی در زمینه کسب حلال،

- توانمندسازی گروه‌های هدف در زمینه آشنایی با مقررات و ضوابط قانونی و شرعی کسب روزی حلال از مسیر ارائه مشاوره‌های تخصصی و آموزش‌های تخصصی،
- آسیب‌شناسی و برطرف کردن ضعف‌های موجود در موضوع قاچاق کالا.

استراتژی واکنشی ST: این راهبرد براساس توانمندی‌ها و نقاط قوت در مقابل تهدیدات بنا شده است و هدف آن افزایش توانمندی‌های موجود و کاهش تهدیدات با طراحی برنامه‌های ویژه است.

- بازمینی فرآیندهای مالی و اداری دستگاه‌های اجرایی استان براساس ضوابط کسب روزی حلال،

- مقابله فرهنگی با رواج فرهنگ غیر ایرانی و غیردینی در بازارهای سطح شهر،

1. Strength
2. Weakness
3. Opportunity
4. Threat

- توانمندسازی مدیران و بازاریان با رویکرد ارتقاء دانش و مهارت مدیریت امور مالی مبتنی بر آموزه‌های دینی،
  - جهت‌دهی منابع انسانی و مالی دستگاه‌ها به‌منظور ساماندهی فعالیت‌های اقتصادی بخش خصوصی و دولتی،
  - حمایت و الگو سازی معماری سنتی ایران،
  - آگاه‌سازی مدیران استانی از تبعات نپرداختن به موضوع کسب روزی حلال،
  - فرهنگ‌سازی و آموزش جامعه هدف اعم از خانواده‌ها و دانشجویان و... برای مقابله با تجمل‌گرایی و مصرف‌زدگی،
  - ساماندهی تحقیقات مرتبط با موضوع کسب روزی حلال و تشویق محققین حوزوی و دانشگاهی جهت هدایت طرح‌ها به سمت هدف برنامه کسب روزی حلال.
- استراتژی رقابتی WO:** این راهبرد براساس فرصت‌ها و نقاط ضعف تنظیم شده است و می‌تواند در مسیر بهره‌برداری بهینه از فرصت‌ها برای تقویت و یا حذف نقاط ضعف، ما را یاری برساند.
- جهت‌دهی برنامه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی دستگاه‌ها بر پایه موازین شرعی در کسب درآمد حلال،
  - هماهنگ‌سازی دستگاه‌های اجرایی با رویکرد اجرای مطلوب موازین شرعی در کسب درآمد حلال،
  - آسیب‌شناسی فرهنگ‌های مختلف مهاجرین به مشهد،
  - آگاه‌سازی و حمایت زائران از طریق مراکز پشتیبانی زائر،
  - فرهنگ‌سازی و تغییر دیدگاه جامعه زنان در مورد اشتغال،
  - تقویت و ارتقاء سیستم‌های نظارتی در جهت جلوگیری از گسترش زمینه‌های تحصیل درآمد حرام،
  - مقابله فرهنگی با گسترش فرهنگ‌های نادرست ناشی از حاشیه‌نشینی،
  - راهنمایی و مشاوره در مدیریت امور اقتصادی خانواده،
  - توانمندسازی منابع انسانی با رویکرد بهره‌گیری مطلوب از ظرفیت‌ها و توانمندی دستگاه‌ها در پیشگیری از درآمدهای حرام و برخورد با متخلفان.
- استراتژی تدافعی WT:** این راهبرد براساس در نظر گرفتن ضعف‌ها و تهدیدها طراحی شده است و می‌تواند موجب کاهش نقاط ضعف و تهدیدات تا حد امکان شود.

- توانمندسازی گروه‌های هدف و خانواده‌ها با رویکرد مدیریت مالی برابر با ضوابط شرعی از مسیر ارائه مشاوره‌های تخصصی و فعالیت‌های رسانه‌ای،
- ایجاد تعامل مثبت میان دستگاه‌ها و مشارکت آن‌ها در راستای کاهش چالش‌های اساسی برنامه جامع کسب‌روزی حلال،
- آسیب‌شناسی و ریشه‌یابی دلایل بروز مفساد اقتصادی،
- آموزش، آگاه‌سازی و مشاوره مجرمان اقتصادی و خانواده آن‌ها،
- فرهنگ‌سازی قانون‌پذیری در جامعه و شدت در برخورد با مفسدان اقتصادی در هر سطح،
- توانمندسازی نهادهای مالی، سازمان‌های دولتی و بخش خصوصی از طریق واسپاری فعالیت‌های اقتصادی.

اکنون با استفاده از استراتژی‌های پیشنهادی و استخراج شده از تحلیل وضعیت شهر مقدس مشهد؛ می‌توان برنامه‌هایی را در دو قالب برنامه‌های کیفی و برنامه‌های کمی تعریف کرد تا بتوان در جهت رسیدن به هدف کلان که سوق دادن جامعه به سمت کسب‌روزی حلال و اجتناب از درآمد حرام است، گام برداشت.

تبیین برنامه‌ها، چه در مرحله تبیین و چه در مرحله اجرا می‌تواند به دو صورت انجام گیرد. این مهم می‌تواند یا با نگاهی سیستمی، برای تمامی نهادهای فعال و مرتبط با موضوع به صورت یکجا طراحی گردد و یا هر یک از نهادها با استفاده از استراتژی‌های پیش‌رو و توانایی خود، اهداف کیفی و کمی خود را تعریف و طراحی کنند. آنچه مطلوب به نظر می‌رسد تلفیقی از هر دو حالت است چرا که با نگاه نظام‌مند می‌توان هم‌افزایی ایجاد کرد و با استفاده از حالت دوم می‌توان تمامی نهادها که احتمال بکارگیری آن‌ها در حالت اول نیست را در این امر دخیل کرد.

نتیجه‌گیری:

اقتصاد خانواده را می‌توان در دو مفهوم بسیط تلاش و کوشش، در جهت رسیدن به روزی حلال و قناعت و تدبیر در مصرف تعریف کرد. اقتصاد خانواده و دیگر امور مرتبط با کسب‌روزی، در سطح جامعه، با توجه به تأثیرات مادی و معنوی آن در دیگر امور را می‌توان از با اهمیت‌ترین موضوعاتی دانست که مدیران و تصمیم‌گیران جامعه باید به آن اولویت دهند. شهر مقدس مشهد را با توجه به شرایط خاص آن به‌خصوص بارگاه مطهر امام رضا علیه‌السلام می‌توان به عنوان نقطه آغازین برنامه‌های کلان‌کشوری در زمینه کسب‌روزی

حلال دانست. در این مقاله نیز سعی شده است پس از بررسی دلایل سوق مردم به سمت مال حرام، تحلیل وضعیت شهر مقدس مشهد در قالب برنامه کسب روزی حلال صورت گیرد. براساس تحلیل وضعیت و با تأکید بر پارامترهای تأثیرگذار بر کسب روزی حلال، در نهایت استراتژی‌ها و راهبردهایی در چهار قالب تهاجمی، رقابتی، واکنشی و تدافعی به دست می‌آید که می‌توان بر اساس آن در جهت رسیدن به اهداف، برنامه‌های کمی و کیفی ارائه داد. این برنامه‌ها در جهت اجرا می‌تواند در نهادهای مختلف بر اساس نوع رویکرد اتخاذ شده که می‌تواند آگاه‌سازی، فرهنگ‌سازی، حساس‌سازی، آموزش، حمایت و الگوسازی، تقویت و ارتقاء، آسیب‌شناسی، ساماندهی، مقابله فرهنگی، راهنمایی و مشاوره و ... باشد طراحی گردد.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله. (۱۳۸۷ق). «شرح نهج البلاغه»، دار احیاء الکتب العربیه.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۷۹). «غررالحکم و دررالکلم»، جلد یک، رسولی محلاتی، سیدهاشم (مترجم و محقق)، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸). «تفسیر تسنیم»، جلد ۱۳، قم، انتشارات اسراء.
- حرانی، ابومحمد حسن. (۱۴۰۴). «تحف العقول»، مؤسسه انتشارات اسلامی.
- حرعاملی، محمدبن حسن. (۱۴۰۳). «وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه»، ج ۱۲، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- شیخ کلینی. (۱۳۸۱). «اصول کافی»، ج ۵، تهران، چاپ ۲۱.
- فرهادی‌نژاد، محسن. (۱۳۸۰). «فساد اداری و شیوه‌های کنترل آن»، دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی، سازمان بازرسی کل کشور.
- فیض کاشانی، محسن. (۱۳۷۲). «محجة‌البیضاء فی تهذیب‌الاحیاء»، ج ۳، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول.
- قمی سبزواری، علی بن محمد بن محمد. (۱۴۱۴). «جامع‌الانخبار»، نشر مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء‌التراث.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۲). «بحار‌الانوار»، ج ۱۰۳ و ۷۱، دارالکتب الاسلامیه.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۸۶). «التحقیق فی کلمات القرآن»، ج ۴، وزارت ارشاد، تهران.
- منتظمی، قربان. (۱۳۹۱). «رزق حلال و راه‌های به دست آوردن آن»، www.rasekhoon.net
- منتظمی، قربان. (۱۳۹۱). رزق، www.rasekhoon.net